

О. ЖДАНОВИЧ

НА ЗОВ КИЄВА

(ОЛЕНА ТЕЛІГА)

1947

НА ЗОВ КИЄВА

С. Гончар

Друком Нового Щляху, Виннипег, Манітоба

О. ЖДАНОВИЧ.

НА ЗОВ КИЄВА

(ОЛЕНА ТЕЛІГА)

1947

КУЛЬТУРА Й ОСВІТА

**Накладом Організації Українок Канади
Винипег, Манітоба**

Олена Теліга

ОЛЕНА ТЕЛІГА, як поетка, й як революціонерка, як людина взагалі й як жінка зокрема — це ціла епоха в українському житті. — Змалювати епоху безпосередньо після її закінчення, без історичної, чи часової перспективи — незвичайно важко. Це рідко вдається навіть талантам. Якжеж важко це робити людині, що стояла близько до покійної героїні, людині, для якої Олена Теліга була цілим світом блискучим, високим, соняшним, як мрія. Чимсь, мимо всієї близькості недосяжним, чимсь неповторним і таким рідким в теперішньому світі.

Шалена війна й жорстокі змагання з німецьким окупантом переорали до непізнання українську дійсність. Взагалі змінився світ. Надто прозаїчні будні, небувала важка боротьба за голе існування, роблять просто незрозумілим той стиль, який був властивий житті і цілій істоті Олени Теліги. І хоч її найвизначнішою прикметою була безпосередність, а з тим і простота, хоч вона при своїй духовій недосяжності була незвичайно близька кожній нормальній людині — проте сьогодні часто здаватиметься незрозумілим те, що в ній було найцінніше: та духовна висота, та ідеальність, яка ушляхетню-

вала все довкола неї, та романтичність і блеск, те, що французи звуть *esprit*, що дало їй таке значення в українському житті, а що чекає ще стати темою студій, нарисів, повістей і інших творів науки та мистецтва.

В цьому короткому нарисі хотілось би подати кілька фактів і загальних рисів цієї великої, ще неоціненої постаті, як скромний вінок на могилу великого героя. Героя в тому значенні, як його розуміє великий Карляйль — як формуючого чинника, як чинника, що кладе печать свого духа на свою добу і лишається провідним ідеалом для наступних поколінь.

РІД.

КОЛИ ви глянете з київських горбів на лівий беріг Дніпра, то маєте враження, що відкрита перед вами синя далечінь українського степу повна запоріжських постатей. Ви маєте враження, що чуєте свист козацьких шабель, що змішавсь в одно з свистом степового вітру. А коли наляже темінь горобиної, грозової ночі — не знаєте чого скорше чекати: чи зловісного багнету блискавиці на оксамитно чорному небі, чи блиску партизанських пострілів на далекому й важкому обрії.

Коли палить південне сонце, степ від сухості репається, але ані трохи не тратить своєї

соковитості й буйності — тоді в прозорому повітрі, немов фата-моргана виринають міднолиці хлібороби, що з шаблею і списом ішли за плугом завойовуючи цей степ, розтинаючи петлі татарського аркана, що завжди загрожував відважним піонірам. — Це Лівоберіжжя, де в віках боротьби однаково звичайним образом було роз'яснене сміхом обличчя, як і обличчя перекошене передсмертною агонією — викохало окрему расу піонірів, расу степових кортезів, незрівняну в своїх здібностях, завзятті, погорді небезпечки, витривалості й блискучій талановитості.

З роду такого піоніра з околиць Славянська походив Іван Шовгенів, талановитий інженір, чи не найвизначніший український спеціаліст в питаннях гідротехніки, професор Київської Політехніки, міністр Української Держави та ректор Подєбрадської Академії.

Хлопець зі звичайної селянської родини, закінчивши з відзначенням середню школу, складає з відзначенням конкурсний Іспит до Інституту Шляхів Сполучення, в Петербурзі, який і закінчив, як один з найкращих іженірів. Невеликий зростом, але рухливий, енергійний, життєрадісний. Хто його бачив вже дідусем з хворим серцем і розвиненою астмою, ще й той мусів признати, що стільки енергії, життя і ду-

хових сил не має жадний юнак. В ньому дійсно жила вся цілюща сила сонця українського степу.

Від цього батька й матері, що походила зі старої священичої родини з поораного ярами Поділля — народилась 21 липня, 1907 року в Петербурзі Олена Шовгенівна.

ДИТИНСТВО

ПЕРШІ роки дитинства були справді радісні й безжурні. В обставинах заможного батьківського дому, в товаристві своїх старших братів, під опікою гувернантки, що вчила чужих мов, улюблениця батька — росла Олена Шовгенівна. Що літа виїзди чи то на Кавказ, чи то до Фінляндії, чи в Святі Гори в Україні — давали різномордність вражень і розвивали дитячу уяву. Висококультурне середовище, в якому перебувала від малечку — виховувало її в аристократизмі духа, але й в простоті, властивій українським родинним традиціям.

Проте Олена Шовгенівна в дитячих своїх роках не була вихована по українськи, лише по російськи. Хоч її батьки й розмовляли між собою переважно по українському, вона не була вихована, як українська дитина. Вона від гувернанток засвоїла бездоганний акцент у французькій, німецькій та російській мовах (чого її батьки, що покінчили російські високі школи

ніяк не могли досягнути й весь час говорили по російськи з українським акцентом, а мати ще й з західно-українською вимовою) — але не говорила українською мовою. Весь час потім мала за це жаль до батьків. Але дитиною не знала нічого про свою українськість і не відчувала браку цього.

Це була дуже здібна, винятково жива і амбітна дитина. В пізніші часи одним з найвеселіших її спогадів було оповісти, як п'ятирічною дівчинкою, будучи на якомусь дитячому пописі — в антракті втікла від мами й вибравшись на сцену продеклямувала віршик, щоб не бути позаду тих, що пописувались і збирали оплески.

Світ казок і забав, а згодом школа абсорбували її уяву і мозок, забірали час. Ученицею була доброю, хоч своєю рухливістю справляла багато клопоту вчителям і гувернанткам. Від малечку жадібно читала. В цьому знаходила заохоту і піддержку збоку братів і батьків, що також незвичайно живі, рухливі, здібні й культурні — не лише заохочували до читання прикладом і порадою, але й самі захоплювались однаково казкою про Фатіму, як і пригодами Капітана Геттераса, або Тома Соєра. В цьому культурному оточенні, в повному цього слова значенні, Олена Шовгенівна сама починає пи-

сати. Але її дитячі писання були лише дитячими вправами в віршуванні й поза технікою складання вірша, яку може досягнути нормально здібна дитина — нічим не відзначались і не вказували майбутнього таланту. Дуже охоче пізніше поетка забавляла себе й інших поблажливим висміюванням своїх дитячих спроб.

Перед революцією 1917 року інженір Шовгенів стає професором Київської Політехніки, а Олена Шовгенівна ученицею гімназії Дучинської в Києві.

Там застав її 1917 рік, зовсім не приготованою на життя і вростання в український світ.

Батьки були українцями, але не виховували дітей по українськи. Тепер стають активними українцями, але на дітей в цьому відношенні не звертають уваги. Діти були заскочені революцією. Універсали, прапори, паради — все нове й небувале, незрозуміле. З українськими прапорами після вступу Муравйова в Київ, зник батько, що як міністр евакуувався з урядом. З ним зник і старший брат, що полонений стихією української революції, раз глянувши на лави українського війська, що проходило зо співом “Запоріжського маршу”, пішов до української армії. Мати говорила тепер з московським оточенням принципово по українськи, але з дітьми далі по російськи. Олена з молодшим братом

обертались далі між товаришами по школі та забазах в парку Політехніки, але Київ для них був далі російським містом. Не розуміли в чому тут річ.

Одного дня, коли в Києві була українська влада, стався такий випадок: До дверей помешкання хтось застукав і коли мама відчинила, на порозі появилась постать висока, струкна, молода, але з дуже худим і вимученим обличчям. Всім стало ясно, що це один з тих, які повертаються з німецького полону. Він голосно запитав — російською мовою: чи тут живуть українці? Відповідь — так. Незнайомий безсило опустився на крісло й почав плакати, крізь сльози оповідаючи: Три роки тому це було російське місто, а тепер українське. Я князь Трубецькой. Місяць тому я увійшов на територію Росії, але знаходжу Україну — деж Росія? Йому було пояснено, що Росія починається на північ від Курська.

Для малої Олени це була перша лекція про українську революцію. За нею прийшла й друга. На парад в честь союзу Української Армії з денікінцями мама не пустила. Але коли незадовго після музики почулись стріли — всі вибігли на вулицю. Від Хрещатика мчав кіннотчик. З пістолею в руці нагнувся над гривною коня, а за ним маяв довгий чорний шлик. На нього си-

пались питання — що таке? Що сталося? У відповідь він радісно вигукнув: “Наконець опять бем русских!”

Ця радість охопила Олену. Цей казковий лицар став втіленням краси і мрій. Став ідеалом, по якому треба було всіх міряти. І її дорогий батько й коханий брат серед тих, що тепер там бють “руських”, хоч і не знала тоді — за що їх властиво бити. Але питання такі не довго мучать дітей. Діти мають більше для них “важлиших” справ. В кожному разі й цей казковий лицар говорив по російськи.

Так пройшов рік 1919, 1920, 1921. Батько й старший брат вийшли на еміграцію. Мати лишилась без засобів до життя, з двома підростками й вічним переслідуванням совітської влади: “Твой муж петлюровец!”

Приходить голод і злидні. Після дореволюційних достатків дому талановитого іженіра, що завжди мав відповідальну й дуже добре платну працю — була це велика й жорстока зміна. Але до неї вже призвичаїлись всі. Київ голодував від 1917 року. І дім міністра української держави мало чим різнився від дому переслідуваної жінки петлюрівця. Томуто та зміна пройшла майже непомітно. Замість проходів з гувернанткою прийшли проходи на Євбаз міняти речі за хліб. Замість перфум і

кокард у волосі — прийшла нафта, щоб хоронитись від вошей і тифу. Замість гімназії — трудова школа. На місце виїздів на літо на Кавказ, чи в Святі Гори — прийшли виїзди на село по картоплю, та біганина, як післанець в такій чи іншій установі, щоб щось заробити.

Але дитячі роки мають ту добру сторону, що не мається змоги роздумувати й перейматись. Все береться легко, все приходить швидко й непомітно. І в найважчих умовах живеться всетаки безжурно.

ПЯТНАДЦЯТА ОСІНЬ

“Ти мала димний і сосновий смак,
Моя п'ятнадцята, прекрасна осінь”

ОТТАК писала Олена Теліга про часи, коли кінчилося її дитинство.

В сірих, гнітючих обставинах підсовітської дійсності виростало “дівчатко довгоноге” зовсім не совітською дитиною. Воно не приймало науки, ні історичного, ні якогобудь іншого матеріалізму. В роках голоду, злиднів, розкладу й деморалізації — її ясно-карі, бездонні й проникливі очі дивились понад цим всім в далекі обрії іншого світу. Світу романтики, краси й чистоти. Брутальні пропозиції матросів продавати себе замість старої суконки — навіть не

ображали дитини, вона в своїй дитячій наївності просто не розуміла про що ходить.

Але ось приходив час прощання з дитячим світом і час прозріння, щоб побачити дійсність. Ця дійсність ще не була для дитячої душі й мозку ясною. Взагалі була вона прислонена важким і їдким димом пожарища большевицької дійсності. Але мимо того “довгоного дівчатко” бачило, що приходить новий світ. На місце вигоди батьківського дому приходить тверда боротьба за існування. І ця твердість, ця жорстокість стає домінантою сучасності.

Парки переорані гранатами. Альтанки по городах Києва розсипаються — починається наступ заводу, що кує зброю для відродженого російського імперіялізму. Компартія торощить все, що пахне людиною, що хоче бути собою, а не безвольним коліщатком тоталітарної машини державного капіталізму. Варварське ГПУ розчавлює все, що не хоче прийняти і то “з переконання” офіційно приписаних поглядів і вірувань, спертих на матеріялізм і потреби змодернізованої та удосконаленої тюрми народів. Людина мусить стати роботом. Богом-отцем — компартія. Богом-сином — машина. А над розложеним і кинутим в хаос маразму світом ширятиме, як Дух святий кривавий кондор у постаті начальника ГПУ.

Любити мають люде за "рефлексологією". Мистецтво має показати на місце перестарілої душі, чи зайвої краси завод і електричну лампочку та давати не проблеми, не вічні правди, а поради й заохоту до виконувannya і перевиконувannya норм.

Такою була нова дійсність, на яку глянули очі підростаючої поетки.

Вона не знала тоді скільки згинуло людей в боротьбі з цим молохом. Не знала, як задихався Марко Антіох, що не міг собі уявити світу без Бога. Не чула розпачливого крику зламаної душі поетки краси Ладі Могилянської: "Щож нам робити, як ми не забули днів легендарних смішної романтики" . . .

Не чула й не знала. Але людина й кров непокорних лицарів степового українського Тексасу — були в ній сильніші за систему, що хотіла згвалтувати її душу. Душа її розвивається своїм власним шляхом. І живе вона серед сіро-понурої дійсності — у своєму власному внутрішньому світі. У тому світі мимо їдкого диму пожарища, мимо крику шакалів — світить сонце. Сонце переможного життя і тремтить живий запах свіжого, чистого повітря соснового лісу.

Підростаюча дитина живе у чистості, ■ романтиці надій і мріях про щастя. "Дівчатко

довгоногої", як всі дівчата всього світу мріє не про приписане таке чи інше досягнення, а про першу любов, про мужні очі лицаря. І в цих мріях у п'ятнадцяту осінь свого життя чула майбутня поетка, як її дитячі дні "втікають швидко, як малі ягнята". Але дивно: доганяти їх не хочеться! Приходить щось нове, незнане, цікавіше.

Немов рослина в соняшнім вікні,
Яка нежданно вигнулась стрільчасто —
Я відчувала стрункість власних ніг
І гнучкість рук, що хочуть взяти щастя.
Незнана радість і незнаний сум...

Та радість була більша від суму.

Там за лісами неспокійно спить
В боях ранений, мій трагічний Київ,
Та біля мене не лише блакить —
Сліпуче сяйво — розхиляє вії".

Так з дитини народилась дівчина. Але це ще не було народження жінки, ані українки. Це ще не була любов, лише передчуття любови. Любови до чоловіка, любови до Києва, як серця України.

ПЕРЕЛОМ

ДАЛЬШЕ існування родини “петлюрівця” в системі найдемократичнішої в світі країни” — було неможливе. Мати рішає перебіратись з дітьми закордон до батька.

Доїхали потягом до Вінниці — тут контролю: куди, за чим, до кого, звідки, папери, посвідки і т. д. — врешті арешт. Викрутившись з арешту, рішають далі пробіратись пішки, бічними дорогами, селами до знайомих та рідних в Кам'янці Подільському. Може допоможуть в переході кордону.

Шіснадцятилітнє дівчатко цієї весни 1923 року вперше глянуло відкритими очима на Україну, на українське село. Вперше повними молодими грудьми вдихнуло запах-землі. Була прекрасна українська весна. Над хвилястими нивами Поділля в бездонній блакиті неба співало радісне сонце. Високо, високо, здавалось поруч сонця, дзвенів жайворонок. Земля пахла материнськими грудьми й парувала весняним своїм потом після зимової простуди.

Це була справжня — Вона-Земля. Вона Україна. З усім своїм чаром і красою. Дівчина, що народилась і зросла в великому місті — нічого не знала про село. Україна взагалі була далека для неї. Але раптом тут серед

дзвеніння жайворонка, в мерехтінні соняшної далечині — почулось дзвеніння підкови й майнув вершник з чорним шликом, що мчав від Хрещатику з пістолею в руці й гукав: “Наконець опять бьом русскіх”. Цеж звідци він прийшов був і певно під її темним покривалом спочиває по важких боях.

І промайнуло сумне обличчя Трубецького, що зі сльозами в очах казав: “тепер скрізь тут українці”. Так, тут скрізь замість малоросіян — українці. Це була весна 1917 р., що пробудивши землю до повного життя, пробудила тієї весни й нарід український до повного життя. Україна стала дійсністю.

Тут, серед піль Поділля, в саяві весняного сонця голос Божий промовив до Олени Шовгєнівни, як колись до Савла, що не знав Божої правди і зробив його найбільшим борцем за Христа. Так тут “дівчатко довгоноге” відчуло любов своєї землі, пережило свою першу, незабутню любов.

Кожне щастя звязане з болем. Тутже пізнавши свою землю — треба було з нею праштатись; її залишати. Залишати, щоб блукати по світі, одержимою любовю до неї, мріяти про поворот. Боротись за нього. Гнала від себе сум прощання. Далі, далі. Вперід, на захід, туди де

батько, де брат, що пішли під прапорами боротьби за цю прекрасну землю.

Ніч переходу була політньому парна й як земля подільська — чорна. Проте большевицькі пограничники були чуйні, як пси. При самих дротах почулось — "стой" і посипались стріли. Не страхом zareагувала на стріли майбутня поетка відваги, а напруженням нервів і оп'янінням, яке дає боротьба. В темноті упала на дротяні загорожі. З покалічених ніг стікала кров на український чорнозем. Як символ їхнього взаємного пізнання й майбутньої нерозривності.

В польському Тарнові застала батька й центр еміграційної України.

Україна — що це й яка вона? Яке моє місце в ній? Яке її відношення до мене? Чому — Ти Батьку, нічого не казав мені про неї, хоч сам пішов її будувати й брата мого взяв боротись за неї?

Ці питання ставила Олена Шовгенівна собі й батькові. Батько відповідав щасливим усміхом своїх очей і словами: "Тут Україну кожен носить в серцю таку, яку собі виборов у важких змаганнях зі світом і зо собою. І Ти її знайдеш сама. Це буде важче, але за те любитимеш її більше, бо це буде дійсно Твоя".

Поклик української землі в невах Поділля, пробудив у Олени Шовгенівни любов до землі її предків. Але земля це ще не Україна. Там вона пізнала й українське село з його красою, привітністю, його завзяттям. Там побачила, як селянин зубами держить землю, як боронить її перед загарбниками. Так само, як колись перед татариним. Але село, це ще не вся Україна. В Тарнові побачила тих, що боролись за суверенність української держави. Ідейних і жертвенних борців — але й це ще не була вся Україна. Бож Україна це не тільки земля, але й нація. А нація це не тільки сучасне покоління. Нація це мертві, живі й ненароджені, об'єднані кровю, минулим, та боротьбою за майбутнє і сучасне. Україна, це—її історія, мистецтво, її духовість — нами відчута й пережита та наша воля й уміння формувати й розвивати їх в майбутньому. Україна, це вогнений міт — за який боремось. Це велика животворча ідея, великий змаг за краще, нове, величне майбутнє не лише нашого народу й краю, але цілого вільного від несправедливості світу.

Такої України шіснадцятилітня дівчина не зазнала. Колиб стала питати у людей, то зустріласьби з різними образами, сама не маючи змоги оцінити й вибрати. Лишався єдиний шлях до України — власне шукання і власна

боротьба за неї. Та перед нею ще стояв шлях до власного загального зформування. Стояла ще наука.

1924 року переїздить Шовгенови до Подєбрад в Чехословаччині, де її батько стає улюбленим ректором Української Академії, яка так велику роль відіграла в українському житті, давши величезну кількість інженірів, фахівців різних ділянок.

Олена Шовгенівна вступає на матуральні курси. Не знаючи української мови, маючи за собою неvistарчаючу й несистематичну советську школу, зробити протягом року матуру при високих вимогах тамошніх приписів — не було легко. Але Олена має прекрасну пам'ять і здібності, а передусім неоціниму поміч Леоніда Мосендза, до того ж амбіцію досягнути поставлену мету. За рік складає матуральний іспит з дуже добрим вислідом. Не відпочиваючи довго, на осінь 1925 року вступає на історично-філологічний відділ Українського Педагогічного Інституту ім. Драгоманова у Празі.

Починається зовсім нове життя і нові змагання за своє обличчя і свою Україну.

ГОЛОС СЕРЦЯ

ПОДЕБРАДИ й Прага — це два найчисленіші, найживіші і продуктивні українські еміграційні осередки двадцятих років. Тут зібралось найбільше старих політичних діячів. Тут працювала найчисленіша частина українських науковців. Тут згуртувалось найбільше активної української молоді. Та не лише актив еміграційного молодого покоління згуртувався тут. Сюди прибувала найсвідоміша молодь з українських земель під Польщею, що не хотіла, або не могла студіювати на польських високих школах. Період існування цих двох українських високих шкіл в Празі й Подебрадах — це окрема епоха в українському житті.

Тут не лише продовжували свою діяльність діячі, що творили українську державу в 1919-1921 рр., як політики, або робітники інших ділянок. Тут шукали бувші воєнки Української Армії причин програної наших Визвольних Змагань. Тут критикувалось минуле, а що найважливіше — тут горячково шукали шляхів майбутнього.

В цей вир українського життя з головою поринула Олена Шовгенівна. Не легко було їй знайти відношення до українського світу. Все ще непевно почувала себе говорячи по українськи. І якжеж реагувало на це оточення? Пере-

важаючи кількість українського студентства (та чи тільки студентства?), щоб приподобатись стрункій, гарній і цікавій панні, донці ректора Академії, в розмові з нею теж переходили на російську мову, хоч знали, що вона прекрасно розуміє і зовсім добре може говорити по українськи.

Це найбільше не подобалось амбітній панні. Як справжня жінка хотіла бачити в мужчин незалежність, принциповість, відвагу, твердість, і консеквентність у своїх переконаннях. Щож це за муштини, що цілими годинами тільки й оповідають про свою героїчну боротьбу за Україну, а так легко під оглядом глибоких очей без потреби переходять на мову ворога? Або ось один закоханий пише, що коли вона до вечора не відповість йому, що його кохає, він скінчить самогубством протягом ночі — а на ранок зустрічає його, як він преспокійно йде до крамниці по свіже молоко. І це мають бути лицарі, борці за український світ. Якже виглядатиме світ тих лицарів? Чи варто шукати собі місця в цьому світі, змагатись за нього?

А ці студенти українські, що говорять про квартет з п'ятох осіб, бо не вміють вести найзвичайнішої товариської розмови? Якіж вони бідні в порівнянні з російською еміграційною молоддю!

А яка сварня між українськими партіями! Як вони не знають, на яку ногу стати. А їхні дискусії про програми, чи дати селянам по 5 десятин панської землі (якої вже до речі давно нема) чи по чотири з половиною? Де провести український кордон, щоб не образити жадного сусіда? Якжеж все ясно у росіян! Росія, Росія, Росія — єдина, велика. Хто проти цього — той ворог.

А в культурі! Оті вічні дискусії над правомисом. Оті довгі й нудні наукові трактати, чи Гоголь наш, чи не наш. Оті безконечні доказування самостійності української мови. Ну й як пристати душею до такого народу й його змагань, коли тут все неясне, дискусійне, все потребує довгих, нудних “наукових” доводжень. Коли у інших народів все ясне й бездискусійне.

Сьогоднішньому українцеві, що зріс на еміграції, або взагалі був виховуваний по українськи дивним мабуть видасться все вище написане. Все це тепер ясне. Але ще 20 років тому було інакше. Українськість народжена в вогні революції 1917 року ще не була така сильна й задихалась в еміграційному огірченні, сумнівах і сварках.

Мало притягаючий це світ для сімнадцятилітньої дівчини, з темпераментом степовика,

з уявою, яка шукала виразної опори, сильних характерів, відважних поглядів, здецидованості й мужності.

Середовище українських професорів, що збиралися в домі батька — не могло полонити романтичної уяви молоденької студентки. Замолода й занадто жіноча та безпосередня вона була, щоб самій шукати. Хотіла середовища, що стоїть на ясній і виразній платформі. Що знає чого хоче і бажане здобуває, бореться за нього. Таких людей вона шукала. І довго не знаходила.

Аж ідучи містом зустріла вона молодого, стрункого, гладко зачесаного студента, що певним кроком проходячи сміливо й твердо, але не нахабно й не боязко глянув у вічі. Хто такий?

Другого дня на вечірці якійсь запитала знайомого товариша — хто це такий? Студент лісового відділу, старшина Української Армії й бандурист та співак — Михайло Теліга — відповів товариш, — хочеш, познайомлю.

При знайомстві дещо змішана студентка запитала по російськи — “ви галічанін?” Почула спокійну й тверду відповідь — “Ні, — я кубанець”. — Почалась звичайна розмова двох молодих людей на вечірці. Олена Шовгенівна вже не забувалась і більше по російськи не розмовляла.

Жінка найбільше любить сформованість характеру, а найменше забігання ласки. Твердість поглядів, коли це навіть не подобається чарівній доньці дорогого ректора — заїмпонували так, що кубанський козак Михайло Теліга став символом молодого, невгнутого, боевого й глибокого та шляхетного українця. Захоплене серце відчуло, що це той рідний світ, за яким воно тужило. Світ гарний і великий, в якому для нього відтепер місце назавжди.

Це був кінець сумнівам і шуканням. Через Михайла, бажаним і цікавим товариством стали — Василь Куриленко, Леонід Мосендз, Євген Маланюк, Микола Сціборський, Юрій Дарган і інші та взагалі те середовище, що кувало новий світогляд українського націоналістичного руху, в найповнішому й найшляхетнішому значенні. Тут творився новий вираз української духовости, тут закреслювались записи індивідуальности пізнішої Олени Теліги.

Молоде серце промовило любовю до Михайла Теліги (незабаром 1927 р. вони подружились), а душа стала на сторожі

Щоби обережно, але гостро стежить
Всі інші душі — зимні чи ворожі
І всі глибокі поміж нами межі.

ПЕРЕОЦІНКА ЦІННОСТЕЙ

ПОЯВА “Літературно-Наукового Вістника” 1922 р. під редакцією д-ра. Д. Донцова була революцією в українському духовому житті. Повстав бастіон боротьби за нову українську духовість. До нього, як до магнету стягалось все здорове, сильне, волеве, боєве, політично грамотне, мистецьки повновартісне.

Пражсько- подебрадське націоналістичне середовище кормилось соками цього корення. До нього прийшла Олена Теліга, як до цілющого жерела. Тут знайшла вона Україну, що відповідала її темпераменту, її засадам і уявленням. Якеж це було все нове й ясне. Скільки було тут чистого повітря, яким можна було дихнути на повні груди..

Найперше тут знайшла українську духову суверенність. Не малоросійсько-шаварницька просвітянщина, а повна суверенна духовість. Не дискусія з російським наступом на всіх фронтах, а боротьба з ним. Ці люди не чулись заскочені російським месіянізмом, а протиставляли йому ідеал Маланюкової Степової Еллади, як бастіону європейського духа на окраїнах азіяської тьми.

Ці творці нової епохи нашого розвитку не переступали з ноги на ногу в обличчі наступу марксистського матеріалізму,, а протиставляли йому

міт боротьби за одуховлене життя української нації і світу. Ці люди не шукали компромісу з во-
рогом, а з відкритим чолом ставали на прю, не
дивлячись на нерівні сили. Сили мусіли бути ви-
рівнані відвагою, завзяттям і вірою в слушність
своєї справи. Та вірою, що проти наступу мате-
ріалізму світ цілий стане разом з Україною до
змагань за перемогу духа, моралі та етики.

Якжеж це все було близьке й співзвучне світо-
відчуванню Олени Теліги. Те що вона досі чула
лише своєю жіночою та поетичною інтуїцією —
тут набирало конкретних і виразних форм. За
конкретизацію, за реалізацію цих ідеалів треба
було провадити важку й затяжну боротьбу. В
цій боротьбі Олена Теліга стала переконаним
бійцем, крок за кроком і рік за роком все біль-
ше вибиваючись на одне з чоловічих місць.

Олена Теліга переносить тепер свої мрії ро-
мантичної уяви в дійсність мистецьку й полі-
тичну.

Така Україна в свідомій боротьбі за своє існу-
вання і своє нефальшоване власне обличчя —
захоплює її. Всі браки українського народу, що
їх відбиває еміграційне життя, стають перед
нею в зовсім новому світлі. Йй раптом стає ясно
що ці браки, це не вина українців, а окупантів.
Адже це вороги зрабували нам нашу назву, на-
шу мову й обезголовили нас, знищивши нам про-
відну верству — аристократію і жорстокими за

ходами не допускаючи виплекати нову інтелігенцію. Адже наші внутрішні сварки й зовнішні невдачі — викликані ворогом, що сильніший від нас. Наші сумніви й змагання та шукання нашого обличчя — це наслідок того, що нас окрадених збудили серед пожежі, тому ми розгублені. І наша слабість, це не сором, який відчуває той, що себе занедбав. І не сором до такого й собі прилучитися, звязати свою долю з ним. Якраз шляхетно зміцнювати слабого, боротись за його поворот до сил. А не втікати до сильного. Олену Телігу, як свого часу Лесю Українку, почав манити не образ тріумфуючого переможця, а завзято поваленого на землю, що лежачи на землі з мечем на торлі, кидає переможцеві своє горде: "Убий — не здамся".

Таку переоцінку цінностей зробила Олена Теліга. Врісши в український світ, вона творить свій його ідеальний образ. За цей образ стає до боротьби. До цієї боротьби хоче запалити інших. Хочє інших сформувати на борців. Твердих, незламних, життєздатних, героїчних.

Але Олена Теліга знає, що борець також людина. Що сам барабан може покличе вояка на годину бою. Але там, де перед нами стоїть боротьба розложена на десятиліття, на покоління — там треба викувати характер, висталити волю. Там треба нової людини, що діє не з примусу, а з внутрішнього наказу. Треба людини,

що свій обов'язок трактує не як важке ярмо, а як задоволення внутрішньої потреби. Що в сповненні цього обов'язку бачить ціль свого життя і щастя. А при тому всьому лишається повною людиною. Не штучним доктринером а повним чоловіком з душею і тілом. Хай мущина у своїй боротьбі лишається мущиною, а жінка мимо всього жінкою. У всіх обставинах лишитись самим собою. Бути індивідуальністю.

Це “знайдення себе”, свого живого ідеалу Олени Теліги прийшло одночасно з пробудженням її поетичного таланту. В поезіях своїх вона зображує свій ідеал, але в них вона є сама самою. Її найвищим ідеалом життєвим було: самій здійснювати те, що проповідує. В житті втілити образ, висловлений у поезіях. І Олена Теліга належала до тих небагатьох винятків в світі, які цей ідеал вповні досягнули.

НАРОСТІЖ ВІКНА

ЛІТЕРАТУРНИМ “вірую” Олени Теліги було: повне життя з усіма дарами й ударами повний вираз цілої гами переживань і почувань творчої душі письменника. І від самого початку своєї поетичної діяльності, вона визнає це “вірую” і його реалізує. Томуто її поезії дають повне життя з усіма його дарами й ударами та своєї поетичної діяльності, вона визнає це “ві-

рую" і його реалізує. Томуто її поезії дають найвиразнішу й найповнішу її силуетку, як мистця, як людини, як жінки. Знайшовши себе в націоналістичному світогляді й світовідчужанні, вона розчиняє наростіж вікна своєї душі.

Домінантою її духової силуетки є радість життя, вітальність, захоплення і воля жити та формувати те життя, здобути його собі. На тлі тодішньої плаксивості й розгубленості української еміграції, гдос нового середовища, був голосом відродження і гдосом не зламаних, не поборених, а загартованих у вогні змагань борців.

Не була це гдуло-оптимістична тромтадратія, що переочує дійсність. Ні. Чорні фарби сучасності бачила Олена Теліга. Вона чула "зловіщий брязкіт мрій, що бються на кавалки" й бачила "жах ночей, що затискають плач". Але в тій дійсності запевняла всіх: "Повір: незнане щось у невідому пору, тебе зустріне радісним — живи!"

Жити, ставити чоло життю, жити повно — ось засада Олени Теліги.

"Усе, лише не це! Не ці спокійні дні,
Де всі слова — у барвах однакових.

Думки, мов нероздмухані вогні,
Бажанья в запорошених оковах".

"У мене дні — каже вона — бунтуються і

кричать, підвладні власним, не чужим законам". Вона не зносить сірості, невиразності. Її дні значать все не сірим, а червоним" — тобто виразним. Тому вона й інших кличе:

“Не бійтесь днів заплутаних вузлом
Ночей безсонних, очманілих ранків,
Хай ріже час лице — добром і злом!
Хай палять серце — найдрібніші ранки”!

Не будь тупим і байдужим. Будь активним. “Ти в тінь не йди. Тривай в пекучій грі, в сліпуче сяйво не лякайся дивиться”. Тоді Ти будеш борцем і переможцем. Англійці вчилися такого погляду на життя від Кіплінга — ми найкраще вчимося від Олени Теліги

В її поезії — молодість і радість. І то повна розгони́ста. Бож сама вона була молода, повна життя та сонця. І так вона бачить життя. Її день “жовто-червоний і дзвінкий, мов веселий рій”. Життя “іскристе і багате”. Сміх рветься джерелом на волю”, а “гостра радість — стрілою в гору”.

І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук і квітів запашних.
А ось її “козачок”

Кожний крок — сліпуча блискавиця,
А душа — польовий буйний вітер.
Розгоряються уста і лица
Неспокійним, пурпурим квітом.

— — — —

А з оркестри бризне поцілунків

Весняна, бурхлива завірюха.

Але життя складається не з самої тільки радості.

Ніч була розбурхана і тьмяна.

Вітер грав і гнав напнуті струни.

Я пила самотно аж до рана

Темну розпач — найгіркіший трунок!

Та вона знає, що щастя сполучене з болем.
І біль її не ломить. Знає, що в житті як сум і
пристрасть — сплелись біль і радість. І її сила
не слабне ніколи.

Моя душа по ревноім трунку

Не хоче слухати порад,

І знову радісно і струнко —

Біжить під вітер і під град.

Успіхи належать до життя так само, як і невдачі. Але їх треба перемагати. "Тільки тим дана перемога — хто у болі сміятися міг". Завжди треба "йти крізь січні в теплі квітні, крізь біль розлук у радість стріч".

Певно, життя скомпліковане. Не завжди і не все ясне — "ще не всьому зважитися дати". Але треба без медитації його сприймати таким, яким воно є: "Пийже бризки, свіжі та іскристі, безіменних, радісних жерел".

Однак Олена Теліга зовсім не проповідувала пасивного сприймання життя, самого

радіння чим будь, без розбору, або покірного приймання упокорень. Вона є поеткою твердості, чести і гордості.

Я руці, що біла — не пробачу,

Не для мене переможний бич.

І так без розбору вона життям не насолоджувалась. Вона любить його повноту, Вона любить всі його радості. "Не лічу слів. Даю без міри ніжність" каже вона, але заразже додає: "Та там, де треба — я тверда й сувора". А спеціально сувора вона й безкомпромісова, коли йде про ворогів її краю. Всім дає вона свої привітні усміхи, але зазначає:

О, краю мій, моїх ясних привітів

Не діставав від мене жаден ворог.

Так втілювала Олена Теліга молоде українське покоління: життєрадісне, сильне, віддає своєму краю.

ПЯТИЙ ПОВЕРХ

Так, завтра зрання таж незмінна пісня,

Все теж життя бездомних волоцюг

І ще твердіше, ще міцніше стисне

Тяжких турбот ржавіючий ланцюг.

Минули, хоч важкі, але романтичні й золоті студентські роки. Померла 1929 року мати й Олена Теліга з чоловіком, закінчивши студії, переїхала до Варшави, куди раніше

перенеслися її батьки. Приходить важка скитальщина. Без праці — без майбутнього. Кругом чужина й ворожість: чого шукаєте у нас? Пощо покинули свою батьківщину? Безвислідне шукання праці, упокорююче випрошування права на перебування.

І невідмінно — березень чи грудень —
Все теж питання й відповідь “на днях”.
Все таж потіха — “Може якось буде”.
Все таке в мозок найгостріший цвях.

Нема чим платити за помешкання. Нема за що пообідати. Нема ні звідки підтримки, потіхи. І так день за днем. Місяць за місяцем. Не помічається пір року, ні погоди. Світ зовнішній майже не існує — хіба як дракон, що вічно переслідує. Але є власний світ. Світ своєї родини. Є мужня рука друга — чоловіка.

Та ось вже ніч. І на руці — твій дотик.
Ясніє зір, відпочиває слух. —
І так безжурно скинуті турботи,
Як з голови мій чорний капелюх.

Чоловік. Родина. Це український світ серед ворожої чужини. Тут живеться своїм життям. Тут бється серце й рветься душа до повного світу своєї батьківщини.

І покій наш — це передпокій неба,
І у казки я вірю знов і знов,

Бо в хмарах місяць, мов у піні лебідь
Перепливає просто у вікно.

Жорстока дійсність повертає віру у казку.
Так хочеться життя казкового.

Молодість тягне уяву до Буенос - Айрес,
Африки, Марокко! Але душа болить одним,
однією мрією, однією тугою за однією каз-
кою, що на ім'я їй — Україна.

“Відпливаймо!” — беру весло!

“Небезпека!” — Не зложу рук!

Все разом — і добро і зло —

Все у двох — і пісок і брук!

Все у двох — з чоловіком. І справді покій
їх став передпокоем неба, коли на крилах
туги, на крилах уяви летіли в країну мрій,
якою була для них Україна. Залиті сонцем
лани пшениці, розкинуті кубанські станиці,
таємні комиші. Станиця Ахтирська, де ота-
маном був його сивобородий батько. Розстрі-
ляні білими чи червоними, але москалями бра-
ти. Його власна втеча перед денікінською мо-
білізацією і ряди Української Армії у Києві.
Наступи, відступи і бої. Юнацька школа в
Кам'янці Подільському. Охорона Головного О-
тамана Симона Петлюри. Овруцька епопея
і тиф. Думка ширяє над тими картинами,
уста? Говорять чи мовчать — всеодно. І він
і вона бачать те саме. Важкі змагання, кри-

ваву трагедію й найтрагічніший день 21.11. 1921 року — перехід Збруча й дрти таборів інтернованих. Майже тм самим дртом оточені й тепер. Таж сама безвихідність і та сама віра в майбутнє.

А перед поеткою знов стають образи раненого Києва, казкового лицаря й пробудження любови до пізнаної землі — в хвилину розстання.

Так разом з чоловіком у спільній любові до себе, у спільній тузі за батьківщиною живе Олена Теліга у своєму світі. Не лише поетка, але й дружина. Для неї існує тільки він. У його "скарбницю я складаю скарби, які дає мені моє полудне". І цей світ подружжя, світ любови повстає в ідеальній викінченості, в її поезіях. Тут виливається глибока життєва філософія на вічну тему — мужчина й жінка.

Її не ваблять витерті фрази про "жіночий рух". Про "визволення" жінки, про "рівноправність". У нашу добу це все осягнене. Не цікавить її "вплив" на мужчину. На справжнього мужчину не треба впливати. Мужчина має бути міцніший, коли його жінка має любити.

Миж ваша пристань — тиха і ясна,
Де кораблями — ваші збиті крила...

Не Лев, а Діва — наш відвічний знак,
Не гнів, а пристрасть — наша відвічна сила.

Голос її серця покликав її віддати всю свою любов Михайлови. Чому? Бо він був справжній муж, вояк і джентелмен, Ромео і патріот. Мрією жінки є бути спутницею чоловікови. І він зв'язав її зі собою не лише любовю, хотів її бачити не лише товаришкою свого особистого життя, але й своїх змагань. І через цього чоловіка стала вона не лише коханою дружиною, але й борцем за український ідеал. І як справжня жінка знала, що жінка буде такою, якою її хоче бачити чоловік. Як що цей чоловік стоїть справді високо. Тому й писала вона (в статті: "Якими нас прагнете"), що виховання жінки не здійсниться через жіночі організації, а тільки через високі лети чоловіка.

А жінка — "не гнів, а ніжність". Підтримка чоловікови. В кожній боротьбі, в кожному змаганні чоловік виснажується.

А я поцілунком теплим,
Мягким, мов дитячий сміх
Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.

Та жінка не лише пристань для відпочинку. Вона не лише сторож домашнього вогни-

ща. Вона співборець, що не жалів дому для вищих цілей.

Що нам щастя солодких звичок
У незмінних обіймах дому, —
Може завтра вже нас відкличе
Канонада грізного грому.

І тоді вона не хоче спокою, тоді вона в чоловіка хоче бачити “блискавок фанатичні очі, а не місяця мрійний спокій”. Коли “прийде кликане і ждане” — вона збере у дорогу коханого і

Не візьмеш плачу з собою
Я плакати буду пізніше.

Любов не для того, щоб ослаблювала, щоб розніжнювала. Лю б о в “мов сік-медодай” кріпитиме силу борців.

Ми радістю життя вас напоївши вщерть
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Так в любови до чоловіка народилась у неї повна любов до його ідеалів і Олена Теліга стала революціонеркою.

“Любов і пристрасть”, “ніжність і турботи” — у спокійний час. У час, коли чоловіки не потребують допомоги.

Та ледви з ваших ‘ослабілих рук
Сповзас зброя ворогам під ноги, —
Спивас ніжність легендарний крук,

вості. Проблематика її поезій все глибшає. Її мистецькі форми все удосконалюються. Ритміка її вірша все урізноманітнюється. Рими стають все вишуканіші. Поетичні образи досягають вершин мистецтва.

Загнана емігрантськими злиднями в тісну кімнату пятого поверху, вона духово й до мистецьки підноситься на найвищі вершини. Але не замикається у своєму світі. Кипить, працює в політичному й суспільному житті українського осередку в Варшаві.

Працює, як учителька в школі. Бере живу участь в літературному житті. Скрізь кличе. Будить. Інспірує. Захоплює. Ширить ідеї українського націоналізму. В своїй молодечості найбільш тяжить до молоді. У варшавській Українській Студентській Громаді, вона сталий, улюблений гість.

Жаден відчит, жадне святкування, концерт чи звичайна дискусія - не відбулися без її активної участі. Студентське середовище любить її і шанує. Вона старший товариш. Дорадник. Учитель. Але й незрівняний учасник вечірок і розривок.

Програми свят, стиль й проблематика культурно-освітньої роботи носять її печать. Підтримує, коригує. Заохочує і запалює до ґрунтовності в студіях, до витривалості в

Жорстокий демон бою й перемоги.
І рвуться пальці, довгі та стрункі
Роздерти звички, як старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо: там, де треба вдарить.

Ось замкнене коло дня і ночі, неровривна
єдність домашнього щастя і готовости зма-
гатись за всі вогнища домашні цілого україн-
ського народу. Його велич, славу й держав-
ність.

— — — —

Стале співробітництво у “Вістнику” Дм. Донцова, а врешті особисте знакомство й глибока приязнь з Донцовим, розвивають талант Олени Теліги. Як висловився колись Маланюк, в розвитку свого поетичного таланту йде вона наперед семимилевими кроками. В тридцяти роках стає вона в ряді найвизначніших представників сучасної української поезії. Стає членом безконкурентної “Вістківської квадриги”, що складається з таких імен, як О. Ольжич, Е. Маланюк, Л. Мосендз, Ю. Клен, Олена Теліга. Серед поеток — сучасниць вона безперечно безконкурентна, найталановитіша.

Вона стоїть в першому ряді бою за нове обличчя української літератури, як формуючого чинника української революційної духо-

ОУН на Городок Ягайлонський і героїзм Біласа та Данилишина, вона відчула всією душею. На завжди лишається для неї заповітом чин тих, що не жаліли молодого життя, а тільки того, що не можуть для України умерти в друге. Сама рветься до чину, до організованих рядів, бо відчуває, що гріх не битись, коли інші гинуть.

А тепер наші душі і топчуть і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі.
— пише у вірші присвяченим героям Городка. Та організована революція ще не кличе її.

Бомба і стріли Мацейка на вулицях Варшави ще більше зближують її до рядів організованого революційного руху. Працює при допомозі в'язням. Гльорифікує революційну українську боротьбу, хоч бачить всі її недотягання — людей і системи.

Але головною її працею і на далі лишається духова ділянка української революції. Вибухають петарди її поезій, що будять і кличуть, поривають і гартують і “тиснуть в серце вогненну печать”. А вона все чуйна, чує голос землі, чує “шум незроджених поезій” і бачить несповнені мрії. Вірна змаганням народу, вірна середовищу борців за душу того народу, все шукає тих, що в рішачу хвилину будуть також вірні, як вона.

праці. Піддає теми, блискучість свого духа, вказує новий підхід, показує кожну проблему в новому, цікавому світлі.

Вона і її поезії, хоч в поезіях її не знайде-те слова Україна, це дороговказ в змаганнях за перемогу української ідеї. Без фальшивої патетики майже кожен її вірш вдаряє в патріотичну струну. Кличе до готовості боротись.

Та завтра, коли простори проріже перша сурма — хіба це не є наглядно і переконливо, що тут мова про архангельську сурму рішачого бою української нації за “свій дом, свій храм”? “Ми стоїмо на грані невідомих шляхів майбутніх” — хіба це не про тимчасовість нашого стану, де ми чекаємо на останній бій невгавяючого змагання українського народу?

Вона борець української революції. Вона не борець, не розвідчик, не кольпортер, не організатор сталевих сіток українського підпілля. Але вона найгероїчніший борець у нападі на духові бастіони ворожого світу. Вона розвідчик проти отрути ворожих ідей. Вона кольпортер наших ідей, що сильніші від гармат і петард. Вона організатор духовості народу, без якої нема ні боротьби, ні перемог.

Кожний крок у змаганнях України вона стежить і глибоко переживає. Наскок борецьків

ЧОРНА ПЛОЩА

БІЙ за українську духовість чимраз більше розпалювався. Український націоналістичний рух щораз здобував більше позицій в цілому українському житті. В ділянці духовій він почав перемагати. Перед вів "Літературно-Науковий Вістник" (згодом "Вістник") Д. Донцова. Щораз більше появлялось співзвучних органів. Націоналістичний фронт щораз дужчав і набирав атракційності. Всі чорні сили реакції чулись щораз більше загроженними українською революцією. Большевицька "українізація" не могла запобігти поширенню тихже ідей в підсоветській Україні. Большевики пробували з початку боротись з тим протиставленням культурних сил Радянської України. Але Україна є тільки одна, під якою окупацією вона не знаходиласьби. І так дійшло найперше до "Літературної дискусії" що її започаткував М. Хвильовий своєю тезою: "Геть від Москви — лицем до Європи". Це большевики здусили. Та джерело українського відродження не висохло. "Літературний Ярмарок", "Вапліте", "Молода Генерація" в Києві й Харкові, розбудували українську духовість так само, як "Вістник" чи "Самостійна Думка" у Львові чи Чернівцях чи інші середовища. Тоді большевики скинули рука-

вички й Постишев криваво розгромив всі осередки культурного життя України. Десятки учених, письменників, критиків і діячів інших родів мистецтва розстріляно, або заслано.

Та цього було мало чорним силам реакції. Треба було задушити джерело, треба було знищити корінь, ядро української духової революції. Першим предметом цього наступу став "Вістник".

Всі сили змобілізовано. Вся преса від ліва до права — виступила з неперебірливою кампанією проти "Вістника", його ідей і його співробітників. Вживано найпідліших засобів. Не вагались вживати й провокації. Створювано нові журнали, що мали називатися "націоналістичними", щоб внести замішання, щоб розбити середовище, переманити співробітників. Цим останнім обіщувано золоті гори, а передовсім рекламу і "славу". Коли хтось не годився — його змішувано з болотом.

Олена Теліга — діставала пропозиції, що обіцяли їй все, а не вимагали нічого крім... відступити від середовища, в якому діяла. Але Олена Теліга була людиною великої цивільної відваги. А цивільна відвага "це вміння сказати ні, коли від тебе вимагають сказати — так", як це писала потім сама.

На всі пропозиції зійти зо свого шляху боротьби, відповідає рішучим безкомпромісовим

— ні! Лишалась вірною собі і своєму середовищу. Тоді почався проти неї наступ.

Певні кола Варшави, почали бойкот. Пере стали вітатися. Почалися наклепи, брехні, насміхи й образи. Хто саме, чому, за що. Того ці “оборонці правди” не відважувались сказати. Але її оточило коло підлоти й ненависти. Сіра товпа карликів, що не відважувались стати з відкритим лицем, бо не мали лица.

“Сірий натовп, похмурий натовп.
І не очі, а чорна муть.”

Ніякого противника, ніякого болю. Лише задуха.

“Якжеж душно, і якжеж тісно
В оловяних кліщах облич!”

Та найболючіше було те, що це були вчорашні приятелі, співтовариші.. Вони чули, що пішли на дорогу зради своїх ідеалів. Знали, що вона лишилась на правильній дорозі. Тим більша їх ненависть до того, хто не впав. Тим завзятіше старались вони її поконати, щоб оправдати свою низькість, щоб упокорити свідка їх упадку. Їх засадою було:

“Не чіпати лише раба,
А такого цілить в око!”

І чуда поетка, як “Підгинаються, вьзнуть ноги....

Очі пють — безпросвітну тьму....”

Але фронт української революції був вже вистарчаюче сильним, щоб підтримати співборця, товаришу.

“Мужні пальці — торкнулися рук,

Хиже серце забилося поруч.”

Вона знов відчула себе в рядах.

“Знову тіло — напрутий лук,

Гостра радість — стрілою в гору!”

Знов зродилась віра, в недалекий день. Серце сповнилося вірою, що

Оливяне лице юрби

Згине в сонці і в блискавицях —

Тільки вітер нас буде бить

По звитяжних, щасливих лицах!”

Ще більше звязується зі своїми однодумцями. Ще більше чує потребу офіційного звязку з фронтом революції. Хоче бути в системі де обовязує закон “всі за одного — один за всіх”. Бож завжди її найсолодшою мрією було, що

“Що задля мене хтось думає йти

Крізь всі зневаги, так як я умію.”—

А вона уміла все посвятити для піддержки товариша. Чи це була її шляхетна натура, чи може атавізм тих засад товарищескості, що обовязує кожного піоніра в джунглях. Голос крові її предків піонірів, де закон побратимства був вищий ще над закон братерства.

У ВОГНІ І ВИБУХАХ

Життя кружляє на вузькій межі

Нових поривів, таємничих кличів.

Так прийшов рік 1938, а з ним події в Карпатській Україні. Надій було мало, але горіння вірою в вогневу пробу сил української революції захопило Олену Телігу. Відомо було від початку, що молода Карпато-Українська держава скінчиться Крутами. Але було щось святе у тому відродженню Срібної Землі й не можна було тим не захоплюватись. Не можна було не кинути для маніфестації перед світом волі й здібностей молодого руху.

Березнева трагедія 1939 року, злочинний цинізм німецького й мадярського імперіялізмів, героїзм вояків Карпатської Січі — виповнювали думки Олени Теліги протягом найближчого часу.

Та 1939 рік вагітний був ще більшими подіями, що в свій вир мали потягнути й Олену Телігу, выставити її на найважчу пробу та вкласти на неї корону героя.

Минали місяці в очікуванні на перелом в історії світу. У Варшаві почалися цькування українців. Прийшли арешти. Загально збільшилась ворожість. В трамваях чи на вулиці не бракувало ядовитих та погрозових зауважень в сторону тих, що розмовляли українською

мовою. З почуттям вишості над неопанованістю незрілого, фальшивого, перебільшеного та істеричного "патріотизму" дивилась на це Олена Теліга. Ніякої заляканості, ніякої запобігливості, жадного компромісу.

Аж 1.9.1939 о п'ятій годині ранку прокинулась Варшава від гуркоту літаків, сальв протилетунської артилерії та вибухів бомб. Війна почалась. Прийшло незнане й таємниче. Прийшов іспит для всіх народів, для кожної одиниці. Небезпека, кожночасне марево смерті, кругом нещастя, кров і рани — вимагали від кожного показати своє справжнє обличчя. Не прикрите меншим чи більшим фальшом конвенансу й фрази.

Бомбардування німецькими літаками Варшави повторювалось на початку щоденно 15-18 разів. Горіло у всіх кінцях. Шпитали заповнювались раненими. Почалась паніка, бо фронт валився. Шостого дня війни німці вже відкрили артилерійський вогонь по вулицях, на яких копалися стрілецькі рови й ставились барикади. Олена Теліга показала, що її обличчя було справжнє. Вона й тепер лишилась поеткою і сміливою, відважною, твердою людиною. При тому вона лишилася вірною собі жінкою. Як англійський вояк, що голиться і перед боєм, вона спокійно наклала капелюх. Сухий тріск шрапнелі, чи дим від вибуху гранати, або бом-

би, вона оглядалася очима поетки, зауважуючи кольор, форму диму чи велич відблеску. Не боялася нічого. “Це маю нагоду справдити себе, свої нерви. Я тішусь цією пробою. Я знаю, якою я буду, коли покличе мене фронт моєї батьківщини” — казала весь час.

Десятого дня, коло німецької облоги замкнулось довкола Варшави. І від тепер 17 днів не змовкав барабанний вогонь всіх родів зброї. Не можна було рушитися. Всі вулиці закриті барикадами. Кругом горить. Скрізь чути стогін ранених і вмираючих. Блідий жах смерті покрив усі обличчя. Скрізь чулись вибухи істерії — населення обложеного міста не видержувало нервово. Паніка і істерія уділювались найспокійнішим людям. Олена Теліга незрівняно затримувала спокій і свою усмішку, якою заспокоювала і підбадьорувала своє оточення. І сила її спокою була така велика, слова потіхи й підбадьорення такі цілющі, що оточення, яке з початку ставилось вороже до усміхненої українки — почало її благословити, звучи добрим духом дому.

Так прийшов важкий день капітуляції і нової дійсності, де її шляхетність виявилась ще яскравіше.

В перших днях німці у Варшаві роздавали населенню для пропаганди хліб і зупу. Голоду ніякого не було. Населення могло собі само

дати раду. Але люди просто душилися коло авт, з яких німці з погордою кидали шматки хліба. Олена Теліга не могла на таку погань дивитися. “Ви хочете дати заплатити собі тим хлібом за зрабовану державу?” казала вона полякам, що засоромлено спускали очі в діл. Голосно обурювалась жінками, що вступали в приятні розмови з німецькими вояками. Польща була їй чужа й ворожа й поляки ніколи не забували того їй показати, але не могла революціонерка дивитися на негідне поступування. “У 1918 році, коли німці прийшли в Україну ніби як “союзники”, але стали господарями, ніколи не дозволилаб мені мама, хоч я була дитиною, випробувати мого знання німецької мови в розмові з окупантом”.

Тодішня Варшава це ще не була Варшава з серпня 1944 року. І залишатись в ній поетка не хотіла. Несподівано довідалась, що до Кракова прибув О. Ольжич, член Проводу Організації Українських Націоналістів. Ця вістка рішила дальшу її долю.

ЗУСТРІЧ ВЕЛИКИХ

В половині грудня 1939 року в просторій залі кавярні “Фенікс” у Кракові заа стола піднялась висока, худощава, постать Олега Кандиби-Ольжича. Він легко похилений, неначеб

хотів бути нижчим, з соромливою усмішкою ступив кілька кроків неперед, щоби привітати Олену Телігу.

“Дуже радий вас бачити, пані Олено” — промовив Ольжич, що ніколи не вживав багатьох слів. Охоплюючи одним поглядом всю постать і дивлячись мягким, але проникливим зором в очі запросив сідати. Олена Теліга, що завжди швидко ставала душею кожного товариства й спрямовувала сміливо розмову на бажані собі рейки та оживляла навіть найсухішого бесідника — цим разом була трохи замішана. Не знала від чого почати. Не краще почував себе цим разом Ольжич, що завжди точно знав чого хоче від співрозмовника і що має йому сказати.

Вони обоє познайомилися, коли ще не були нічим, коли ще не мали жадного імені. Тепер зустрілись дві маркантні постаті української духової революції. Так різні ніби, рівночасно так небувало собі близькі й співзвучні.

Розмова поволі навязувалась. Обидвое висловлювали здивування, що зовсім не пізнають себе зі своїх перших зустрічей. Тоді Олена Теліга була молодого, дуже живою і цікавою дівчиною, але позбавленою всяких глибших заінтересувань. Олег Кандиба — соромливим гімназистом, що тільки мовчав і займався тільки акваріумом. Тепер — вона блискуча поет-

ка й передова постать націоналістичного руху, а він найвизначніший поет і член Проводу Українських Націоналістів, що мав за собою свіжо перейдений етап Карпатської України.

Так як тоді були вони собі чужі й незрозумілі, так тепер близькі й тотожні в цілях і намірах.

Слідуючі зустрічі були зовсім інші. Олена Теліга стала членом ОУН і приступила до праці в Культурній Референтурі. Не треба було довгих розмов. Вони розумілись, бож віддавна йшли вже спільним шляхом. Тепер тільки закріплено формально те, що віддавна існувало фактично. І потрібно було лише устійнення зовсім конкретних справ.

Олена Теліга перебрала провідництво місцевого Товариства "Зарево". При співпраці покійного маляра В. Дядинюка і інших негайно розгорнула широку працю. Збирались фонди. уділювались допомоги, обговорювались проблеми творчості. Виготовлено матеріали для літературного збірника. Але реакційні сили тут кидали колоди під ноги й не завжди вдавалось поконати перешкоди, створені особистими амбіціями та еміграційною нервовістю.

Найбільшим каменем на всьому лежала рука німецького варвара, що не хотів допустити до розвитку українського культурного життя еміграції, а ще менше скравків українських зе-

мель, які він захопив — Холмщини й Підляшшя. Німецький чобіт допускав лише початкові школи й все те, що могло зробити з його підвладних добрих робочих коней чи волів. Тому діяльність “Зарева” зупинилась на мертвій точці.

Вже тут Олена Теліга пізнала справжню суть націонал-соціалізму, його варварство, рафінованість, жорстокість і цілі. Бунтувалась проти цього. Старалась обійти закони. Але було це понад її сили. А починати боротьбу на чужій території в умовах німецько-більшовицького союзу — українці не могли. Та проте для неї праці вистарчило й в тих обставинах — в тих рямцях, де можна було діяти законспіровано перед німецькою владою. Виклади на вишколах організаційного активу — давали їй величезне задоволення.

Вона ніколи не питала про позем і скількість слухачів. Не питала, що скажуть про те, що Олена Теліга, славна письменниця займається викладами кільком слухачам, які її певно не розуміють і не оцінять. Для неї важним було те, що це потрібне. Що це служить українській боротьбі за державність. В цю працю, як і в кожную, за яку бралась, вкладала всю свою душу й темперамент та талант. Блискучий промовець, перенятий тим, що говорить — завжди вміла передати свій запал і віру слу-

хачам. І сталося диво, якого початково не сподівалась ні вона, ні ті, що їй працю доручали: її слухачі розуміли й сприймали те, що вона викладала так, начеб вона говорила їх мовою, а не мовою найвищого позему, начеб вона думала їх категоріями, а не категоріями найвищими. Справді це не легко говорити до неприємованої аудиторії про проблематику української культури й зміст та методи боротьби в духовій ділянці. Але її віра, її щирість почуття й глибоке відчуття тих проблем без труднощey удіялись слухачам.

Крім того дуже багато працювала над укладом матеріялу для виховної праці Культурної Референтури. Її знання поезії, її літературний смак, її вичуття потреб і шляхів перевиховання українських мас в дусі національної революції — віддавали неоцінімі услуги тут.

Та найбільш улюбленою її працею, була праця над постачанням матеріялу для боротьби ОУН на землях. Дискутування проблем, уставлявання напрямних це те — що її найбільше цікавило. Але не меншу сатисфакцію давала їй нелегальна праця над складанням відозв, листючок, вишкільного матеріялу. Тут щойно чулась вона в своїй стихії. Революційне підпілля, що залишалось підпіллям і на еміграції, манило її не лише своєю таємничістю. Тут чула пе-

редусім серйозність. Чула відданість і коректність, позбавлену всякого сліду фрази й порожнього теоретизування, так властивих каварняному політиканству. Тут чулась в рядах справжніх вояків підпілля. Тут панувала діловитість і точність, зумовлена напругою сталої гри зі смертю. І ніхто певно не підходив так діловито, так щиро, так віддано, ніхто не працював так точно і солідно в цій кухні підпольної боротьби на українських землях, як Олена Теліга. З початку недовірливі підпільники з застереженням поставились до елегантної пані, що знана всім була, як поетка й сальонова дама та ніяк не виглядала на товаришку з законспірованої землянки, що говорить шепотом і старається нічим не впадати в око. Але дуже швидко переконалися, що кров від крові воюючої України є Олена Теліга, що вона обов'язковий виконавець, незамінний товариш і незрівняно помисловий творець нових вартостей. Її не лише почали цінити, але й любити та гордитися нею.

Найбільш гордою була вона сама. Нарешті дорвалась до того, , про що здавна мріяла. До передових рядів змагань за державність. Це найважливіший їх відтинок. Напруженість. Тепер це визначувало спосіб її життя, її розклад дня, її лектуру й думки. Займається студіями підсоветської дійсності. Студіює літературу,

що приходить з большевії. Вивчає звіти про настрої в Україні, в червоній армії. Передумує й передискутує методи боротьби. Шукає нових шляхів підходу до підсоветської дійсності. Пропонує зміни в пропаганді, в постановці програмових питань. Словом живе українською революційною боротьбою, сама стає вояком в ній, розбудовує її, поширює. Зміцнює.

ДВОПОДІЛ ТАБОРІВ

В цю атмосферу праці й товариськості, як грім з ясного неба, вдарив розкол ОУН 1940 року. Початкова його стадія, що тривала кілька місяців, проходила в таємниці. Ольжич, що знав про це, був вірний засаді тайни й не інформував та не впливав навіть на найближчих співробітників, хоч часто це могло означати втрату їх бодай на якийсь час. Так ризикувати для формальности міг тільки Ольжич, для якого святим був кожний припис Організації.

Зрештою цих кілька місяців Ольжич перебував в Празі, а Олена Теліга стояла в організаційному звязку з людьми, з яких частина згодом відійшла від ОУН.

В початках серпня 1940 року приїхав Ольжич до Кракова й повідомив про факт розламу і бунту та що настає болюча операція поділу.

Важкі й болючі, прикрі й упокорюючі були це дні, тижні, навіть місяці, що потім стали роками й протягають трагедію аж до сьогодні, загрожуючи майбутньому.

Олена Теліга була розторощена цим фактом і дослівно хвора. Першою реакцією була розпач і біль. Як це можливо, щоб в лоні Організації, яка досі була орденом, когортою відданих до самозаперечення борців могло дійти до такого? Аджеж цим ломиться дотеперішні всі засади віри, послуху, довіря до чистоти справи! Ясно, що це найбільший успіх ворожої провокації. Але якжеж ці, святі в її понятті люде, могли датись звести себе на такий злочин? При її беззастережній відданості ОУН це був найважчий удар в її житті.

Збунтовані напружили всі свої сили, щоб її переконати в слушності свого поступування. І по якомусь часі їм це вдалося. Олена Теліга почала вбачати в них чистих ідеалістів, що виповідають послух Проводові, що став "замало революційним". "Шляхетніше бути зі збунтованими" — заявила.

Це була для неї трагедія відійти від Ольжича, а тим самим вважати, що він — чистий і недотикальний, підтримує неслухну справу. Ніяк не могла вона погодитися зі закидами проти Сціборського, тим більше, що закиди ті навіть в устах самих оскаржуючих не могли

бути переконливі (н. пр. Сціборський не живе зі своєю дружиною, а за те мав коханку, правдоподібно семітського походження). Але романтика поетки, що пхнула її на підтримку бунту, сперлась на консеквентність і відданість Олени Теліги — далші дискусії були виключені.

Однак Олена Теліга не належала до засліплених. Рішення її виходило з віри в **слухність** справи й тепер почала вона пильно придивлятися чи дійсно ті гарні слова про причини бунту, були підставою його. Рівночасно не зірвала вона особистих аносин з приятелями з ОУН. Домагалась правди й шукала її та ніколи не боялась висловити отверто й до кінця своєї думки. Свойому таборові вона справляла цим стільки клопоту, що її співробітники швидко були нераді, що здобули її для себе. Ольжич був лише вдячний за її критику, проваджену палко, але річево й від щирого серця. І чи не найбільше оцінив він її саме в час, коли вона була його противником, називаючи її “сумлінням революції”.

Одначе чим більше Олена Теліга придивлялась до своїх співробітників, тим слабшав її запал. Ані в їх роботі не було нічого нового, чого вони не робилиб при керівництві старого Проводу, ані не робили вони нічого краще. Навпаки: не мали вони ким замінити ані Оль-

жича, ані Сціборського, ані Сеника. Не було нікого хтоб так (не кажучи вже краще) міг ставити політичні справи, як Барановський. Боротьба на землях після розколу не зроста, а навпаки — маса енергії йшла на взаємне поборювання. Замість дискутувати на прм. “Земельне питання” Сціборського, дискутувалось, з ким він жив того а того року. Це давало загальне обниження українського духового життя. Було явищем виключно негативним. Єдине “позитивне” досягнення: було тепер два проводи й подвійна кількість людей мала провідні становища та високі титули. Починало мучити питання: чи для цього варто було розбивати когорту ОУН? Відповідь могла бути при чесному розумуванні лише негативна й Олена Теліга перестала підтримувати справу, в слушність якої не могла більше вірити. Крім того докладно приглянувшись тому середовищу побачила, що нема там людей, які моглиб провадити українські визвольні змагання і відповідати за них перед історією.

З моментом розколу все активне відразу заняло становище, або залишилось в ОУН, або пішло в новий табір. Лише здеморалізовані й ті, що не були в силі дотримувати кроку революції, скористали з okazji і стали “неутральні”. Олена Теліга не могла бути безчинною. Тому вона повернула до ОУН. І чулась відразу ж

так, як би вона ніколи звідти й не відходила. Поглиблює свою приязнь зі Сциборським, зазнайомлюється і заприятнюється з Сеником-Грибівським. Намісце колишнього недовіря до його особи має тепер лише подив і захоплення його енергією, ідейністю та рішучістю в дії. А при тому його людяністю і товариськістю.

— — — —

Прийшла весна 1941 року, що пахла не лагідністю, а важкою парністю передгрозової ночі..

Днями й ночами греміли вулицями Кракова транспорти війська й воєнного знаряддя, що йшли на схід. Вибуху війни між двома кривавими диктатурами — чекали з дня на день. Олена Теліга чекала в підгорячковому стані, коли два пси зчепляться в смертельному бою. Хоч бій цей ітиме на нашій території, хоч він принесе нам згарища й руїни та безчисленні жертви, але він може принести й упадок, або бодай скривавлення обох звірюк, а тим самим послаблення для України їх смертельних кліщів.

Ясно було, що вибух советсько-німецької війни вимагатиме від нас швидкої й рішучої дії, щоб в момент замішання, коли новий наїздник ще не буде закріплений, зайняти й розбудувати позиції для дальшої боротьби.

Під знаком підготовки до цього нашого наступу минула весна. Ольжич ні на хвилину не спочивав. Підсумовував сили, розділяв, укладав пляни праці, вишколював людей своїй Референтури. Він же ж мав завдання керувати цілістю роботи Організації на землях.

Культурна Референтура мала, перейшовши на землі, звязатись там з діючими українськими національними силами й посилити боротьбу за душу народу, за зорганізованість нації до боротьби за незалежність.

Олена Теліга призначена була з початку на Львів, а потім на Київ. Жила вона в гаряччій чекання на найкращий момент свого життя: на поворот до Києва. До Києва який залишила, як місто свого дитинства, а тепер мала прийти до нього, щоб боротись за українськість Столиці України. Поза цією метою нічого її не цікавило. Краків перестав для неї існувати. Тут перебувала лише тілом. Душа її була над ланами України, над Святошином і Золотоверхим. Яким знайду я його? Як прийме він мене? Що зроблю в ньому? Молилась за свій успіх. Про небезпеку не думала.

ДВА ЕТАПИ

22 червня 1941 року Молотов висловив своє обурення з приводу того, що Гітлер, з яким Сталін ще недавно збирався ділити світ, напав на Східний Союз. Олена Теліга почала збиратись в дорогу на нелегальний перехід кордону. Нелегально прийшла до Польщі, нелегально її залишала. Чоловік її ще не міг залишити Кракова. Збиралась сама.

Коло Ярослава нелегально перейшла Сян і пішки в другій половині липня була вже у Львові. У Львові, який так дуже любила.

Посхідний Львів робив жахливе враження. Обдертий і обшарпаний, запльований і залузаний, посипаний лускою східної вобли. Написи в російській, або в “галицько-суздальській” мові рясно перетикані свіжими написами “Нур фір Дойтше” (“тільки для німців”). Так виглядала “квітуча” столиця “квітучої і визволеної” Західної України. На вулицях маси жінок з молодими обличчями й сивим волоссям. Тисячі заплаканих облич — що ще не забули рідних і близьких, розстріляних відступаючими більшовиками. Багато зі свіжими сльозами по вже арештованих і вже закатованих Гештапом. Одні “визволителі” відійшли, другі прийшли, треті — польські — хотіли прийти.

А справжні господарі все жили нелегально, переслідувані, підозрілі. До них належала і Олена Теліга.

Без права на побут, без сталого помешкання, без харчевих карток, без найпотрібнішого одягу чи інших необхідних річей, жила велика поетка у Львові. Але вона була велика революціонерка. Тепер вона майже забула, що вона жінка. Її цікавила лише праця. Лише підготовка до завдань, що стояли перед нею в Києві.

У всіх дискусіях на цю тему чи то зі своїми давніми співробітниками, чи з новими знайомими, що мали бути співробітниками в майбутньому, Олена Теліга була проти вживання поняття "підхід". Вона завжди чула в ньому певний присмак штучності. А всяка штучність взагалі була її абсолютно чужа. Тим більше штучність в революційній роботі.

Вона цікавилася процесами й змінами, що зайшли в Україні підчас большевицької окупації. Але дискутувати на тему, як маємо підійти ми до цих наших братів, вважала зайвим. Її тезою було: український націоналізм це вплив духовості українського народу. Ідеї націоналізму — це ідеї українського народу. Комусь може бути чуже наше формування, але коли мета спільна, то не важний є підхід. Важ-

не, щоби ми були собою і в спільних змаганнях зіллємось з українським материком.

Все більше й більше людей їхало на схід. Німецький окупант Галичину виділив в окремий "дистрикт" й прилучив до польської "Генеральної Губернії". Між Україною і Львовом поставлено стережений кордон. Але нелегальний перехід кордону був для революонерів явищем звичайним. І це нікого не спиняло. Олена Теліга рвалась в Україну. Навіть ті, що її призначили на виїзд до Києва всеж мали сумніви, чи мають право ризикувати такою незамінною вартістю. З України вже приходили відомості про звірські злочини т. зв. "летючих бригад" Гештапо, що з міста до міста несли смерть, вибираючи в першу чергу українських націоналістів. Крім того підносили голову чорні сили руїни й падали жертви від братньої, засліпленої, ворогом спровокованої руки. Так в Житомирі 31 серпня 1941 року загинули два члени Проводу ОУН, незамінні постатті української визвольної боротьби, Омелян Грибівський і Микола Сціборський. Тоді сумніви ще збільшилися. Чи мається право вживати Олену Телігу до "чорної" роботи й наражати на всі небезпеки прифронтової полоси з воєнним хаосом і терором окупанта?

Лише сама поетка не мала жадних сумнівів. "Коли ми, поети, — казала вона — пише-

мо про відвагу, твердість, шляхетність посвя-
ти й цими творами запалюємо та шлемо на
небезпеки інших, то як можемо ми самі цього
не робити? Справжня поезія це не видумана
комбінація. Це вплив душі. Якжеж чутимусь
я, коли піду проти своєї поезії? Коли я загину,
то знатиму й іншим покажу, що жила так, як
хотіла й як повинна була жити. Коли сидітиму
в безпечному запіллі, це буде зрада мене са-
мої”.

Проти цього не було жадного аргументу.
Відомість про Житомирську трагедію тільки
збільшила її рішучість. “Коли я тепер відтя-
гатиму виїзд, то справді хтось може подума-
ти, що лякають мене небезпеки. Крім того:
згинули наші провідники й товариші — тре-
ба вдесятеро стільки сил, щоб їх замінити й
продовжувати роботу”.

Така постава замикала кожному уста. Цю
жінку можна було у Львові, або подивляти,
або ненавидіти. Сперечатись ніхто не мав від-
ваги. Ніхто не осмілювався заперечувати її пра-
ва здійснювати свої ідеали й засади.

22 вересня, 1941 року Олена Теліга була вже
в Рівному. Це “місто непривітне між волинсь-
ких піль” було нераз переходовим етапом в
поході українських визвольних сил на схід. І у
відступах на захід. Тут нераз перебував Уряд

Української Держави, Директорія, Головний Штаб Української Армії. Тут під простим во-
яцьким хрестом спочиває славної пам'яті Ге-
нерал Василь Тютюнник. З Рівенщиною зв'язана й історія відомої Волинської Дивізії.

Тепер це був найважливіший переходовий пуйкт у транспорті на схід. Сюдою транспортувались люди і література й все інше. Приємне це місто не було. Тут поселився командуючий німецькими військами в Україні ген. Кіцінгер. Тут вибрав собі місце осідку кривавий кат України т. зв. Райхкомісар Кох. Тут містилася централь Гештапо для України й відома ще з польських часів рівенська в'язниця, яка все щільніше заповнювалася українськими в'язнями, що від часу до часу були розстрілювані більшими чи меншими групами на Білій вулиці—згодом була свідком смерті десятків тисяч українських самостійників і невинних жертв німецького терору.

В прозорі дні кривавої осені 1941 року Олена Теліга бачила, як німці гнали полонених з фронту, пристрілюючи немилосердно тих, що не могли далі йти. Тут зібрали німці в таборах понад 50 тисяч виголоджених і виснажених бувших вояків червоної армії — переважно українців. Тут вживали їх до праці при розбиранню румовищ, а смаркаті німчуки зі "Служби Праці" забавлялись стрі

лянням до них. Тут бачила, як бито селян, що давали полоненим кавалок хліба. Затискалися зуби й п'ястуки, а серце рвалось до боротьби за визволення з цієї єгипетської неволі. Який біль стискав її груди, коли бачила українські внутрішні свари. Коли бачила, як переслідувані наїзником українці дивляться один на одного, як на конкурента. Як гірко було згадувати, що Житомирські жертви впали з Сратньої руки. А жертвами тими були найпердовіші борці за визволення. Тут на переходовому пункті в Рівному чути було, що група заслплених і на неї дивилась, як на конкурента, замість подати руку в боротьбі з жорстоким ворогом. В таких настроях родиться її болем написана стаття "Братерство в Народі", де кричить і кличе до розуміння святих законів крови. Кличе до братерства братів по крови й до зєднання в боротьбі за існування, проти окупанта. Гостро виступає проти тих, що проповідують любов до нації, а не мають любови до членів тієї нації. Виступає проти фальшу, проти амбітництва. Проти тих, кому бракує цивільної відваги зійти з неправильного шляху, хоч і бачать його неправильність.

Олена Теліга зустрічається з людьми, що переходять через Рівне. Ірлявський, Рогач, Олійник і десятки інших. Люди з найрізніших Ре-

ферентур відходять по розмові з нею ще більше скріплені, як би відновлені у своїй вірі в слушність справи, за яку йшли на небезпеки, за яку незабаром знайшли смерть.

ПОВОРОТ

Це буде так: в осінний день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги...

Так писала поетка 1934 року у своїй візії "Поворот на рідні землі". І дійсно це був прозорий день 22 жовтня 1941 року, коли Олена Теліга по довгих роках розлуки — знову відїїла до свого Києва. Дерева київських парків і вулиць стояли в золоті і пурпурі. Передвечірнє сонце золотило верхи церков, з яких вже давно наїздник поздирав золото. Довголітня мрія ставала дійсністю. "У хвилини ці гострі і щасливі" для неї кожен кущ і кожен камінь був сонцем радості. Зголоднілі й спраглі груди пили "своє повітря — тепле та іскристе". На жаль передбачування її справджувались:

Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,
Щоб кинуть серце у крижаний протяг:
Усе нове... І до старої вишні
Не вийде мати радісно напроти.

Проїздила знайомим Святошином, але не було знайомих облич. Усі обличчя сумні й зам-

кнуті. Замість радісної батьківщини — почорнілі й похилені Караваївські дачі, як символ загальної опущености. Обшарпана Політехніка, неплеканий парк, де проходили дитячі забави. Усе не так. Усе нове.

І часто серце запалає болем

А щось гаряче аж за горло стисне,

Коли над рідним, тимже самим полем
Зависне інша, незнайома пісня.

Дійсність була зовсім нова, зумовлена двадцятилітньою совітською окупацією. “Катюша” й замкнені церкви. Замість Хрещатика — вул. Воровського, або — фон Айхгорнштрассе. Замість жовто-блакитного — німецький прапор і невідмінне — “Нур фір Дойтше”. На вулицях чужа мова, чуже панування в цілому місті, в цілій Україні.

Чекає все: і розпач і образа,

А рідний край нам буде — чужиною,
бож і один і другий окупант старався еміграцію компромітувати. І не мало мав успіху.

Але Олена Теліга повертала до Києва не для заспокоєння змученої душі. Не шукала тут затишної пристані й натхнень для сентиментальної лірики. Вона була приготована на всі несподіванки. Повертала, щоб включитись в перманентну боротьбу, щоб посилити її. Щоб заманіфестувати силу українських національних бойових сил, доказати, що духова собор-

ність українського народу це незаперечений факт. Щоб дати відчутти кожному окупантові невгнутість волі України до своєї незалежності.

Не треба смутку! Зберемось відразу,
Щоб далі йти дорогою одною.
Заметемо вогнем любови межі,
Перейдемо у брід глибокі води!
Щоб взяти повно все, що нам належить
І злитись знову зі своїм народом.

Одначе не замикала поетка очей на небезпеки надто спішного зливання. Знала, що ворожа кислота повиїдала глибокі рани в народньому організмі. Знала й бачила, що новий окупант вже почав організувати нову п'яту колону для боротьби проти української суверенности, в першу чергу духової.

Було багато ворожих душ. Були глибокі межі. Перед революціонеркою стало завдання: боротись з ворогом і засипати межі поставлені ворогом між братами.

— — — —

Завданням Культурної Референтури в Києві було заманіфестувати в духовій ділянці ідеї українського націоналізму й стати на боротьбу з большевицькою та німецькою реакцією. Крім того в загальному наступі національних сил — показати, що націоналізм не лише

протилежний большевизмові світ, але і вповні завершений, зі своїм світоглядом, світовідчужанням і своїм підходом до політичних, суспільних і культурних явищ. Крім того необхідним було показати що Україна— це зовсім не “німецька інтрига”, а реальність, яка за свою незалежність бореться з кожним окупантом. Заманіфестувати ці дві правди було на стільки важним, що не можна було оглядатись на жодні жертви. Однак “заманіфестувати” це зовсім не означає якоїсь штучності. Це означає тільки: українські сили були свідомі, що розгортання української нормальної роботи, українське життя приведе до кривавого удару з окупантом. Можна було уникати (але не уникнути) того конфлікту, хоч в перший час. Але цілому світові треба було показати українську суверенність. Треба було захопити позиції і поборювати большевицький світ, який слушно назвав Чорчил “запереченням людської душі, — українською позитивною працею.

У Києві закипіло життя. Гальмоване різними терорами воно всеж розквітло в задушливій атмосфері прифронтової полоси. Не дивлячись на голод, неімовірно гостру зиму, саботажі московських агентів і провокаторів, удари Гештапо—оживали всі ділянки життя від початкової школи до банків і підприємств найбільшого масштабу.

Цей період життя Києва був найвиразнішим запереченням всіх малоросійських дефіцитів і ворожої брехні про нас, як народ. Тут завалились всі теорії про нездібність українців до державного життя, про брак інтелігенції, про нашу анархічність, про брак організаційного хисту, карности, солідарности, національної свідомости і ще там які браки. Українська столиця оживала власними силами. Ані німці, ані москалі не допомагали. Навпаки: саботували, гальмували, грабували, намагались скомпромітувати активні елементи перед загальом. Коли це не вдалось— почали нищити.

Певно— труднощів не бракувало. Але за кілька тижнів знищене воєнними діями й саботажами місто мало світло й трамваї, радіо й телефони, наладнане постачання настільки—наскільки німці його не зривали. Пушено в рух школи з високими включно. Кабінети і лабораторії Університету та Академії Наук під проводом світової слави учених працювали на укову й для потреб загалу. Поставлено на ноги пресу й пороблено приготування до видання книг.

Адміністрація міста й області була готова до розв'язання найважчих проблем. В першу чергу до забезпечення населення харчами й паливом. Пізніший голод і холод були лише завдяки тому, що німці заборонили організу-

вати українським установам постачання і загарбали собі всі засоби транспорту.

Український Червоний Хрест організував був постачання харчів для таборів полонених. Німці Червоний Хрест виарештували, заборонили селянам довозити харчі в наслідок чого згинуло понад 4 мільйони полонених жахливою голодовою смертю.

В Києві почали працювати театри й опера. Готова була почати працю київська кіно-студія.

В цілому цьому морі праці столиці України весь час присутні й активні були члени ОУН. Чи то як організатори, чи як робітники вросли вони в ґрунт і ставали вони необхідними. Пізніша їх ліквідація потягнула автоматично ліквідацію роботи.

— — — —

В ділянці культурного життя—Культурна Референтура дійсно провадила. Провідні становища були здобуті членами КР виключно завдяки їх індивідуальностям, талантам, запалові та здібності до праці в тих умовах, де іншим опускались руки.

Завданням Олени Теліги було не лише пізнати нове середовище, не лише ширити в ньому націоналістичні ідеї, але в практиці реалізувати постанови Культурної Референтури.

Розбудувати українську духовість, боронити її суверенність.

Тому Олена Теліга, вибрана головою Спілки Письменників, змістя приступила до праці.

В ділянці літературній застала самі згарища й руїни. Всі відомі київські письменники були вивезені. Лишилися самі пересічні. Багато сумнівної особистої вартості та молодняк, що щойно мав стати письменниками. На працю Спілки не було жадних об'єктивних умовин. Найперше — письменники не мали чого їсти. Найгірше було з тими, що перейшли совітські в'язниці та кон.-табори. Ті були виснажені, хворі, надшарпані нервово. Звертались до Спілки, а ця не мала жодних фондів.

Олена Теліга організує харчівню при Спілці для допомоги потребуючим. Скрізь ходить, домагається, просить, комбінує і кожен дістає якусь піддержку.

Щоб ширше реалізувати свої завдання Олена Теліга починає редагувати літературний тижневик "Літаври". Її редакція стає рівночасно творчим і виховуючим літературно — мистецьким середовищем. Старших ветеранів пера—обмаль. Найбільше товпиться тут молоді. Та з цією молоддю не легка була справа. Це вже була молодь совітського виховання. Не

всі тут були з молодечим ідеалізмом, чи шуканням взагалі чого будь. Ні, було багато наскрізь пройджених отрутою марксизму й матеріялістичної діалектики. Вони нічого не шукали. Вони з советської перейшли в німецьку дійсність і старались в ній улаштуватись.

З літературного боку це були повні бездарності. При письменницькій бранжі (інакше цього не можна назвати— вони були ремісниками в літературі, як слюсар токар чи швець, але не інженіри, не винахідники, не творці) тримались вони для легкого заробітку. В Советському Союзі письменник і журналіст, як апарати й роботи пропаганди, прекрасно платні. Від них вимагають тільки одного: не бути письменником. Не мати своїх поглядів, не шукати нічого, ніякої правди, нічого не творити, а тільки клепати замовлені заклики, похвали, або лайки.

Такого роду була більшість письменників, що приносили твори до редакції “Літавірів”. Більшість з них відразу переорієнтувалася і замінивши відповідні поняття чи імена з совітських на німецькі — мала готові “твори”. З приємною усмішкою вони пропонували це “Літаврам” до друку.

Поминаючи літературну бездарність це було переважно плазування і запобігання ласки у нового пана. Олена Теліга, як редактор за

кожним разом ставилася в критичне положення: відкинути такі твори, означало мати донос на себе в Гештапо. Як голова Спілки мусіла виступати проти такої "творчости". За це також ішли доноси в Гештапо.

Олена Теліга знала своє завдання й його виконувала, не оглядаючись на наслідки. Перше число "Літаврів" принесло велику передову її статтю: "Наростіж вікна", де кликала письменників роздерти завіси задуху й припису. Стати собою і відчутти свою приналежність до народу, що бореться проти неволі.

Підлі душі, бездарні плазуни відчули, що це проти них. Вони не можуть бути вільні, бо нездібні щось дати зі себе взагалі, без припису. Вони всі чи то з підлости, чи то як німецькі агенти, чи як большевицькі провокатори, щоб знищити українські національні сили німецькими руками, почали акцію підкопування, інсинуації та доноси.

Коло Олени Теліги, "Літаврів" і Спілки Письменників зібралась вже група письменників з іменем і молоді, що будучи справді українцями відчували глибоко те, що голосила поетка. Так прийшов поділ на два різні табори.

Але сили були нерівні. За тьмою реакції стояв гітлеризм і большевизм. За нами — ніхто. Ми були здані на власні сили. Вислід не-

далекого удару був наперед ясним. Але Олена Теліга ні хвилини не вагалась. “Літаври” число за числом кидали мов петарди націоналістичні ідеї. Безперечно культурна ділянка а зокрема “Літаври” це був найповажніший вияв ідей українського націоналізму в практиці на землях. І тому культурна референтура понесла найтяжчі втрати.

Німці не могли терпіти довше такого браку уваги до їх присутності й їх тенденцій зробити з України свою кольонію. Атмосфера в цілій Україні згущувалась, а в Києві зокрема.

З кінцем листопада німці влаштували криваву масакру в Житомирі. Там і в Радомишлі розстріляно організаторів і багато учасників демонстрації на могилі героїв Базару. В той же час в Києві пройшов арешт, а згодом і розстріл Романа Біди й товаришів.

Надходив критичний момент. Організація вирішила перевести евакуацію тих членів, що розконспірувалися своєю громадською працею. Олена Теліга рішуче заявила: “Я з Києва в друге не виїду”! Ясно було, що свого слова дотримає.

В першій половині грудня заарештовано редакцію “Українського Слова” — Івана Рогача, Оршана, Чемеринського, М. Олійника, Яковенка й інших. На їх місце прийшов без-

личний раб — проф. Штепа. Вступаючи на трон редактора вже "Нового Українського Слова" він заявив, що його не лише завданням, але й метою є "не зробити й не допустити нічого, що моглоб засмутити визволителів". Гестапо потребувало пропагандивних козирів для дурення людей. Тому воно радо б використало й Олену Телігу. Через Штепу запропоновано їй скоритися. Знала, що її чекає, коли відмовиться. Але гордо відповіла — ні! Цим спалила за собою всі мости. "Літаври" перестали виходити.

Та не перестали існувати "літавристи", як називали тих, що прийняли ідеї голошені "Літаврами". Олена Теліга залишилася в Києві й всю свою роботу переносить в Спілку Письменників. На авторських сходинах, в приватних розмовах далі вияснює, переконує, спрямовує, виправляє, кермує і підбадьорус. Спілка стає в Києві бастіоном переслідуваного націоналізму. Все, що українське гуртується тут, в цьому маленькому царстві Олени Теліги. Це царство, як і цілий Київ можнаб скорше назвати пеклом — без вогню пекельного, але з пекельним холодом і голодом. Олена Теліга живе, мов на Клондайку. Жахливе харчування. В хаті зимно. Нема ні води, ні світла. Але поетка щоденно точно о 9 год. ранку, зачесана, елегантно вбрана, трусячись від

холоду з посинілими пальцями, але з привітною і підбадьорюючою усмішкою — в помешканні Спільки на вул. Трьохсвятительській.

Це був справжній героїзм. І все для того, щоб дотримати слова, своїх засад і продовжувати роботу. Тут виявилась постать Олени Теліги у всій її величі: в житті реалізувала свої засади до останнього.

ОСТАННІЙ АКТ.

“Як не цікаво вмирати на старість від хвороби печінки”, казала часто Олена Теліга. “Як велично, що нам не дано до тридцятого року дожити”, писав про покоління борців Ольжич. До цього покоління належала Олена Теліга. Належала до того покоління, що не тільки гарно жило, але й велично вмирало. І смерть, як останній акорд гарячого життя, як щось велике й таємниче, не могла бути несталою,

І в павутинні перехрестних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть, не, зимне умірання.

Життя її ніколи не було спокійне, повільне. Вона горіла змаганням за майбутнє, прикрите туманом невідомого.

Бо серед співу неспокійних днів,
Повз таємничі і вабливі двері
Я йду на клич задимлених вогнів —
На наш похмурий і прекрасний беріг.
Колиж зйду на кам'янистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі.

Над рікою подій вона тепер в Києві входила на щораз вищий беріг. Кипіла творчою працею, формуючи душі. Так начеб тепер вибачалась перед Києвом, що колись так далеко була від його болів, турбот і трагедій. Начеб хотіла тепер своїй землі надолужити колись пропущене. Чула в цьому велике захоплення. А майбутнє лежало покрите хмарами. Та її воно не лякало.

І ось 9 лютого, 1942 року в життєвій мандрівці ступила Олена Теліга на кам'янистий верх. І дійсно, "мов корабель у заграві пожежі" відійшла від нас. Не вірилось, що це так: вчора, ще сьогодні була вона тут — повна життя, уділюючи його іншим.

Того дня Гештапо арештувало всіх, хто прийшов в помешкання Спілки Письменників, зробивши перед тим засідку. До години 3 пополудні були всі арештовані. Нікому не вільно було вийти — Гештапо чекало на дальших гостей. Ситуація була більш, як поважна.

В кожному разі ясна. Настрій був похоронний. Лише Олена Теліга бренила сміхом, підбадьорувала. Казала, що братиме всю відповідальність на себе, тому іншим немає чого боятися. Потім ми довідалися, що додержала слова абсолютно — докладно. Голошене нею почуття і обов'язок відповідальності, вона виконувала і в обличчі смерти.

По годині 15. відвезено усіх, що мали щось спільного з Управою Спілки Письменників до Гештапо на вул. Короленка 33. Звідти не вийшла вже ніколи: Олена Теліга, інж. Михайло Теліга, Іван Ірлявський, проф. Гупало, ред. Кошик, Василь Кобрин і Ігнатко. (Два останні були арештовані раніше).

Хоч і як глухі мури вязниці Гештапо, але героїзм Олени Теліги проходив через них. Вона була впевнена в слушності справи й тому спокійна. В одній з келій знайдено напис: "Тут сиділа й звідти йде на розстріл Олена Теліга". Зверха — Тризуб. Без гарних слів, без окликів і закликів.

"На сірім граніті хоробрі різблять своє мужнє ім'я". І вона була, як граніт, хоч вона ж була й поетка і жінка. Один з гештапівців ще перед розстрілом сказав: "Ні до чого не признається. Щоб відтяжити інших, все бере на себе". Один з катів по розстрілі признався:

“Я не бачив мужчини, щоб так героїчно вмирав, як ця гарна жінка”.

Так пройшла свій кам'янистий шлях крізь сонце втіхи й темінь терпіння Олена Теліга. Як метеор пролетіла крізь життя і згасла, лишаючи вічну заграву слави героя.

Друкарня Нового Шляху

друкує:

- Часописи
- Книжки
- Памфлети
- Летючки
- Наголовні Листи
- Коверти
- Бизнесові Картки
- Привязки (Tags)
- Базарові Тикети
- Стейтменти
- Інвойси
- Адресові Палінки
- Обіжні Листи
- Календаріум (Педс)
- Тикети вступу
- Тикети до передержки
- Шери
- Цертифікати
- Купони
- Грамоти
- Бизнесові вивіски
- Календарі
- Катальоги
- Молитвенники
- Бизнесові Форми
- Білясові Зіставлення
- Мани і пр.

Замовлення на друкарські роботи
і часописи слати на адресу:

NEW PATHWAY

Box 3033, — Winnipeg, Man.

Phone 56 257